

О. В. Шутенко,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК 347.91/95

DOI 10.37749/2308-9636-2019-12(204)-2

ПРИНЦИП БАЛАНСУ В ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Стаття присвячена дослідженню нового принципу цивільного процесуального права — принципу балансу цивільних процесуальних правовідносин. У статті містяться висновки про глибинне значення принципу балансу для ефективного функціонування системи правосуддя. Здійснено аналіз дії даного принципу в спрощених процедурах цивільного судочинства.

Ключові слова: принципи цивільного процесуального права, ефективність судочинства, спрощені судові процедури, принцип балансу, цивільні процесуальні правовідносини.

Питання ентропії системи правосуддя досліджувалося автором раніше [1]¹, тому не є об'єктом уваги даної публікації. Зазначимо лише, що посилення ентропії судової системи, яке призводило до зменшення ефективності судочинства у цивільних справах, було частково зняте реформуванням цивільного процесуального законодавства України 2004, 2017 рр. Стосовно міжнародного цивільного процесу, то, помітивши ознаки ентропії й неефективності судочинства, на початку 2000-х р. у країнах Європи (а також у країнах, що зазнали рецепції європейського права) відбулося оновлення цивільного процесуального законодавства. Крім того, дієвим інструментом розвитку й підтримання рівноваги (балансу) системи правосуддя є інститут «живого» права — практика Європейського Суду з прав людини.

Принцип балансу цивільних процесуальних правовідносин проявляється насамперед у тому, що обсяг юридичної заінтересованості прямо пропорційний обсягу процесуальних прав, якими наділений суб'єкт процесу.

При застосуванні спрощених процедур цивільного судочинства спостерігається наступне: рівновага в процесі судочинства, на перший погляд, порушується завдяки власне спрощенню судової процедури, відсутності традиційних стадій, інститутів цивільного судочинства. Між тим, вищезазначене компенсується швидкістю розгляду і вирішення справи. Вказаний баланс потребує особливої уваги й дослідження.

Спрощення судової процедури не змінює загального принципу залежності обсягу прав суб'єкта процесу відносно

¹ Шутенко О. В. // Гражданский и арбитражный процесс. № 7, 2014. С. 8—12.

юридичної заінтересованості. Однак спрощення відбивається на звуженні процесуальних прав, можливостей застосування суб'єктом усього обсягу процесуальних дій, які йому належать. Наприклад, позивач і в загальному позовному провадженні, і в спрощеному залишається позивачем, але здійснити права щодо участі в підготовчому судовому засіданні, залучення свідків та деякі інші права, як правило, при розгляді справи в порядку спрощеного провадження, не може. Право апеляційного оскарження рішення також обмежене.

Принцип балансу цивільних процесуальних правовідносин набуває особливого значення на етапі сучасного законодавства, коли відчувається зміна світогляду й формування нового розуміння правосуддя в цивільному процесі, а саме, більш широко розкривається мета цивільного судочинства. Дійти таких висновків уможливорює аналіз новел Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) — спрощених (порівняно з загальним позовним провадженням) процедур цивільного судочинства, в яких так чи інакше відсутній спір про право — спостерігається послаблення чи відсутність спору. Мова про підготовче провадження, врегулювання спору за участю судді, власне, спрощене позовне провадження, наказне провадження (суттєво розширене за рахунок нових підстав видачі судового наказу).

Можна зробити висновок, що метою цивільного судочинства поряд із традиційним захистом порушеного права шляхом розгляду й вирішення справи, є врегулювання спору. І хоча зазначене поки що не відображене у змісті ст. 2 ЦПК України — Завдання цивільного судочинства, велика кількість судових процедур, направлених на досягнення мети врегулювання спору, свідчить про визнання законодавцем її важливості в оновленому судовому процесі.

Наслідком ентропії завжди є перетворення системи. Система цивільного судочинства вийшла на новий рівень розвитку за рахунок нової мети — врегулювання спору. Вказане цілком у дусі основно-

го принципу цивільного процесуального права — принципу диспозитивності, а також демонструє новий бік принципу змагальності — можливість завершити конфлікт. Також слід зазначити позитивний вплив законодавчих змін і на психологію цивільного процесу. Спостерігається зменшення патерналістичної ролі суду при вирішенні спору і покладанні відповідальності врегулювання конфлікту на самих його ініціаторів — сторін. Із психологічної точки зору, усвідомлення власної відповідальності є великим кроком до безконфліктних відносин або використання конфлікту як можливості їх перегляду й удосконалення.

Унікальність цивілістичних процесів (цивільного, господарського, адміністративного судочинства) в тому, що в них належний судовий захист дає можливість реального відновлення порушеного права (повернення грошей, речей, відшкодування шкоди, виконання обов'язку, утримання від дій і т. ін.). Проблема релевантності судового рішення є актуальною тому, що захист порушеного права в цивільному судочинстві досягається рішенням суду, яке відповідає дійсним обставинам та правовідносинам, що склалися між сторонами. Розкриваючи проблему релевантності судового рішення, ми знаходимо ще один прояв принципу балансу — досягнення рівноваги між дійсними обставинами справи, доказами й судовим рішенням. По суті, релевантне рішення відповідає дійсним обставинам справи тому, що відображає баланс — рівновагу. Відсутність такої рівноваги в процесі розгляду справи стимулює судовий процес доказування до того, доки не буде встановлена істина у справі. Вимоги достатності та достовірності доказів, уведені в новій редакції ЦПК, сприяють досягненню балансу в процесі судового доказування й постановленню релевантного рішення.

Відповідно до пункту 2 частини 5 ст. 12 ЦПК України обов'язком суду є сприяти врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами. Зауважимо, що в такому разі — при досягненні угоди між сторонами — рішення суду

може і не відповідати дійсним фактичним обставинам, але відповідати внутрішній волі сторін — завершити спір. Вважаємо, що і в такому випадку рішення слід вважати релевантним.

Правило, відповідно до якого суд сприяє врегулюванню спору, виведене законодавцем на принциповий рівень, оскільки включене до змісту принципу змагальності і знаходить своє втілення у спрощених процедурах цивільного судочинства.

Залежно від результату судової діяльності спрощені процедури можна поділити на два види. До першого виду відносяться такі, що завершуються постановленням рішення суду. До другого — як правило, ті, що завершуються ухвалою суду. Однак об'єднує обидва види наявність доброї волі сторін, що, власне, і приводить до спрощення судової процедури. Безумовно, ступінь «згасання» юридичної заінтересованості сторін на продовження спору (конфлікту) неоднакова, тому й передбачені різні процесуальні форми судових процедур та судових актів, що їх завершують.

До першого виду спрощених процедур пропонуємо віднести ті, в яких знаходить прояв лише процесуальна заінтересованість осіб, яка проявляється у взаємній згоді щодо процедури, процесуальної форми судочинства і не стосується суті спору. Мова йде про спрощене позовне провадження й наказне провадження.

Так, відповідно до частини 1 ст. 275 ЦПК України позивач наділений правом подавати клопотання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження, про що зазначає одночасно з подачею позовної заяви. Відповідач, згідно з частиною 4 ст. 277 ЦПК України, вправі подати заяву з запереченнями проти розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження. На що суд, залежно від обґрунтованості такої заяви, або залишає її без задоволення, або призначає справу до розгляду за правилами загального позовного провадження.

Таким чином, можна зробити висновок, що ініціатива позивача і згода від-

повідача на розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження є проявом спільної процесуальної заінтересованості, згоди сторін щодо вибору судової процедури вирішення їх справи. Така згода приводить до процесуальної економії, що так само є підставою усунення «зайвих» процесуальних дій у виді підготовчого провадження, судових засідань з викликом сторін (та наслідками їх неявки) і т. ін. При цьому матеріально-правова заінтересованість сторін не змінюється: вимоги позивача по суті спору й заперечення відповідача залишаються у первісному обсязі. Спір вирішується судом, а отже, справа завершується, як правило, постановленням судового рішення по суті спору.

У спрощеному позовному провадженні принцип балансу проявляється у тому, що спрощення процедури врівноважене згодою обох сторін на це.

Також до першої групи спрощених судових процедур, які базуються на згоді сторін, щодо процесуального порядку вирішення справи можна віднести наказне провадження. У наказному провадженні спір про право відсутній зважаючи на очевидність права заявника й безспірність обов'язку боржника. Однак існує матеріально-правова вимога, яку слід виконати. Спрощеність наказного провадження, поряд із загальним позовним провадженням, проявляється у відсутності підготовчого провадження, відсутності судового засідання й класичного розгляду справи по суті, повідомлення боржника про розгляд справи. Крім того, докази безспірності прав і обов'язків подаються одразу із заявою і є підставою для видачі судового наказу, скорочення процесуальних строків, можливості негайного виконання деяких судових наказів.

Аналіз норм ЦПК України, які складають інститут наказного провадження, дозволяє зробити висновок, що згода «сторін» на розгляд справи в порядку наказного провадження презюмується законодавцем. Так, ініціатива заявника щодо такого розгляду викладається у заяві про видачу судового наказу (за можливості вибору альтернативної судової

процедури — спрощеного позовного провадження — ч. 2 ст. 161 ЦПК України), а згода боржника виявляється у подальшому незапереченні такої процесуальної форми.

Однак зазначимо, що в момент подачі й розгляду заяви про видачу судового наказу принцип балансу цивільного судочинства порушений (боржник дізнається про існування процесу вже після постановлення судового наказу). Порушення балансу компенсується пізніше — правом боржника подати заяву про скасування судового наказу. Боржник реалізацією права на подачу заяви про скасування судового наказу (ст. 170 ЦПК України) демонструє наявність спору про право (матеріально-правова заінтересованість) і відсутність згоди на застосування спрощеної процедури (процесуальна заінтересованість), що призводить до скасування судового наказу і роз'яснення права заявнику звернутися до суду з такими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження (ч. 3 ст. 171 ЦПК України). Указане є законним наслідком дисбалансу, який існує в наказному провадженні на етапі звернення заявника та видачі самого наказу. Система зі стану порушення балансу приходять у стан відновлення рівноваги — шляхом скасування судового наказу.

До другої групи спрощених процедур можна віднести такі, в яких спрощення відбувається завдяки зміні, насамперед, матеріально-правової заінтересованості сторін, що впливає на зміну процесу і спосіб його завершення: визнання позову відповідачем, врегулювання спору за участю судді, укладання сторонами мирової угоди та відмову позивача від позову. Як правило, у таких випадках ініціатива сторін лише «засвідчується» судом шляхом постановлення ухвали (окрім визнання позову відповідачем), оскільки зникає необхідність судового розгляду і вирішення спору.

Спрощення судової процедури відбувається у випадках, коли процес розпочинався як звичайне позовне провадження, але відповідач визнав позов (пов-

ністю чи частково). Судова процедура спрощується, адже зникає необхідність продовження процесу й застосування подальших процесуальних дій, суд постановляє рішення про задоволення позову (повністю чи частково). У даному випадку ініціатива зміни процесу належить відповідачу за рахунок відмови від позовних вимог. Урівноважується така ініціатива прийняттям позивачем такої відмови й закріпленням її судом шляхом постановлення рішення. Баланс зберігається. У даному випадку збереження балансу забезпечується правом суду не прийняти визнання позову відповідачем та продовжити судовий розгляд (ч. 4 ст. 206 ЦПК України), якщо визнання суперечить закону або порушує права, свободи чи інтереси інших осіб. Наприклад, у випадку, коли відповідач, визнаючи позов, розпорядився не своїм правом, порушення балансу полягало б у тому, що право позивача залишилось би незахищеним, окрім того, порушувалися би права іншої особи, яка не має стосунку до спору. Однак зауважимо, що редакція ч. 4 ст. 206 ЦПК України потребує вдосконалення у дусі принципу балансу цивільних процесуальних правовідносин: коли визнання позову відбувається на вкрай невігідних для відповідача умовах, порушує його права (тим більше, при адвокатському представництві, коли видача спеціального «обмежувального» доручення, як правило, знаходиться поза увагою юридично необізнаного довірителя).

До другої групи спрощених процедур цивільного судочинства також можна віднести врегулювання спору за участю судді. Указаний інститут, закріплений статтями 201—205 ЦПК України, є новелою в цивільному процесуальному законодавстві. Підставою спрощення (порівняно зі звичайним позовним провадженням) є згода сторін на застосування такої процедури до початку розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 201 ЦПК України) та потенціальна можливість матеріально-правових поступок одна одній. Відбувається зміна процесуальної форми — врегулювання спору за участю суд-

ді здійснюється не у звичайному судовому засіданні, а у формі спільних та (або) закритих нарад, у яких суддя спрямовує проведення вказаної процедури на досягнення врегулювання спору, не ведеться фіксація судового процесу. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору (ч.ч. 2, 4 ст. 203 ЦПК України). Досягнення сторонами мирного врегулювання спору може бути вираженим у формі укладання мирової угоди, заяви позивача про залишення позову без розгляду, відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем (п. 4 ч. 1 ст. 204 ЦПК України). У таких випадках суд постановляє ухвалу про припинення врегулювання спору за участю судді (ч. 2 ст. 204 ЦПК України).

Спрощення процедури полягає в тому, що процес може завершитися на стадії підготовки справи до судового розгляду, форма проведення (наради) також спрощена порівняно з класичним судовим засіданням. Відповідно до ст. 206 ЦПК, позивач може відмовитися від позову, а відповідач — визнати позов на будь-якій стадії провадження у справі, зазначивши про це в заяві по суті справи або в окремій письмовій заяві. Сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву, на будь-якій стадії судового процесу (ч. 2 ст. 207 ЦПК України). Відмова позивача від позову, а також укладання сторонами мирової угоди оформлюється ухвалою суду про закриття провадження у справі (на відміну від визнання позову відповідачем, яке завершується постановленням рішення суду).

Застосування різних способів мирного врегулювання спору відбувається відповідно до принципу балансу цивільних процесуальних правовідносин. Так, укладання сторонами мирової угоди передбачає взаємність поступок, добровільну зміну матеріально-правової заінтересованості позивача й відповідача, що приводить до їх задоволення та завершення процесу. Що стосується заяви позивача про залишення позову без розгляду, відмови позивача від позову чи ви-

знання позову відповідачем, то вказані дії носять, на перший погляд, односторонній характер. Але баланс все ж таки зберігається шляхом прийняття протилежною стороною і судом вказаної процесуальної і матеріально-правової ініціативи іншої сторони. Схвалення таких праворозпорядчих дій однієї сторони іншою презюмується законодавцем, і в цьому полягає глибинний зміст принципу балансу цивільного процесуального права.

Чи буде рішення релевантним, тобто таким, що відповідає дійсним відносинам сторін і обставинам справи? Та чи буде в такому випадку досягнута мета цивільного судочинства — захист порушеного права? Адже наведені спрощені процедури демонструють високий ступінь заінтересованості сторін у досягненні згоди по суті спору й у припиненні процесу, можливо, навіть і на «невигідних» для себе умовах — як при відмові позивача від позову або при визнанні позову відповідачем. Сторона відходить від первісного обсягу своєї матеріально-правової заінтересованості у бік бажання завершити процес. Можливо, право так і залишиться незахищеним, або захищеним частково (не в повному обсязі, наприклад, при укладанні мирової угоди, відмові позивача від позову і т. ін.)?

Між тим, відповіді на вказані запитання знаходяться у площині дії принципу балансу цивільних процесуальних правовідносин. Баланс буде проявлятися в наступному: судові рішення (навіть у формі ухвали), дійсно, не буде відповідати обставинам справи, які існували на момент звернення позивача до суду, але воно буде постановлене судом відповідно до обставин, що змінилися (!). Змінилося бажання сторін продовжувати процес, тобто ставлення до процесу, і це виявилось визначальним для його завершення, адже відмова від позову, визнання позову й мирова угода сторін представляють собою вільне волевиявлення сторін і для суду не мають значення особисті підстави вчинення сторонами таких. Нова складова, яка розкриває поняття обставини справи — психологічна скла-

дова — волевиявлення особи, заінтересованість у продовженні процесу.

Можна зробити ряд висновків. По-перше, в цивільних процесуальних правовідносинах існує принцип балансу, який урівноважує всі складові системи цивільного судочинства, на підставі якого дана система здатна існувати й ефективно функціонувати, забезпечувати винесення судом релевантних рішень. По-друге, спрощення судових процедур

відбувається відповідно до принципу балансу цивільних процесуальних правовідносин, адже компенсується волевиявленням сторін на пришвидшення процесу. По-третє, у спрощених процедурах судові рішення можна вважати релевантним, оскільки воно відповідає дійсним обставинам справи, в яких психологічна складова превалює над об'єктивними обставинами — підставами позову.

Список використаної літератури

1. Шутенко О. В. Невербальная коммуникация и ее применение в гражданском процессе // Гражданский и арбитражный процесс. № 7, 2014. С. 8—12.

References

1. Shutenko O. V. Non-verbal communication and its application in the civil process // Civil and arbitration process. No. 7, 2014. P. 8—12.

Шутенко О. В. Принцип балансу в гражданских процессуальных правоотношениях. *Статья посвящена исследованию нового принципа гражданского процессуального права — принципа балансу гражданских процессуальных правоотношений. В статье содержатся выводы о глубинном значении принципа балансу для эффективного функционирования системы правосудия. Проведен анализ действия данного принципа в упрощенных процедурах гражданского судопроизводства.*

Ключевые слова: *принципы гражданского процессуального права, эффективность судопроизводства, упрощенные судебные процедуры, принцип балансу, гражданские процессуальные правоотношения.*

Shutenko O. V. The principle of balance in civil procedural relations.

The article is devoted to the study of a new principle of civil procedural law — the principle of balance of civil procedural legal relations. The article contains conclusions about the deep significance of the principle of balance for the effective functioning of the justice system. The analysis of the effect of this principle in simplified procedures of civil proceedings is carried out.

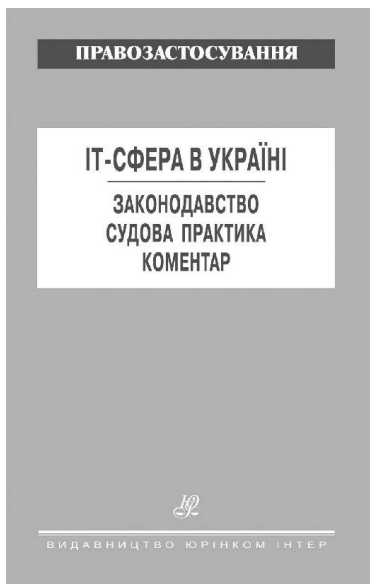
We distinguish the principle of the balance of civil procedural relations and understand it as achieving the equilibrium of the specified system — a stable balance of elements of the system in a limited period of time (at this stage of existence). Simultaneously with constancy, any system is characterized by instability as a resource for system development and improvement, for entropy prevention and system catastrophe.

The principle of the balance of civil procedural relations is manifested primarily in the fact that the amount of legal interest is directly proportional to the amount of procedural rights conferred on the subject of the process.

When applying the simplified procedures of civil litigation, the following is observed: the equilibrium in the judicial process at first glance is broken due to the proper simplification of the judicial procedure, the absence of traditional stages, institutions of civil litigation. Meanwhile, the aforementioned is offset by the speed of consideration and resolution of the case.

The principle of the balance of civil procedural relations is of particular importance at the stage of modern lawmaking, when there is a change in outlook and the formation of a new understanding of justice in the civil process, namely, the purpose of civil justice is more widely disclosed. Such conclusions are led by the analysis of the novelties of the Civil Procedure Code of Ukraine — simplified (in comparison with the general lawsuit) civil litigation procedures in which there is one way or another no dispute about the law — there is a weakening or absence of dispute.

Key words: *principles of civil procedural law, efficiency of legal proceedings, simplified judicial procedures, principle of balance, civil procedural legal relations.*

ІТ-сфера в Україні. Законодавство. Судова практика. Коментар / за заг. ред. Т. В. Бачинського, Р. І. Радейко. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 360 с.

ISBN 978-966-667-719-1

Збірник вперше в Україні містить перелік нормативно-правових актів, які регулюють відносини у ІТ-сфері та діяльності ІТ-компаній. У ньому наведено коментарі до основних проблемних питань у сфері ІТ-права. Також розміщено матеріали судової практики та розглянуто кейси з проблемних питань ІТ-відносин. Видання розраховане на студентів, які навчаються за спеціальністю «Право» та «Інформаційні технології», а також юристів, які поєднують практичну діяльність з обслуговуванням та захистом інтересів у ІТ-сфері.